

E 33/6

SZÁSZOK A MAGYARSÁG ÉS A ROMÁNSÁG KÖZT

Írta:

PUKÁNSZKY BÉLA

KÜLÖNLENYOMAT A HITEL 1943. JÚNIUSI SZÁMABÓL

KOLOZSVÁR, 1943

SZÁSZOK A MAGYARSÁG ÉS A ROMÁNSÁG KÖZT

Írta:

PUKÁNSZKY BÉLA

KÜLÖNLENYOMAT A HITEL 1943. JÚNIUSI SZÁMÁBÓL

KOLOZSVÁR, 1943

Felelős kiadó : Albrecht Dezső.
Minerva R. T. Kolozsvár. 1868. Felelős vezető : Major József.

ÉRTEKEZÉSEM CÍME egy kis magyarázatra szorul: lényegében az erdélyi szász-román kapcsolatokról akarok szólni, de mindig azt az elvi tanulságot vizsgálva, hogy mit jelentenek ezek a kapcsolatok a magyarság szempontjából. Volt-e szerepe a magyarságnak a szász-román kapcsolatok létrejöttében, s ha igen, milyen volt ez a szerep? Másfelől a szász-román kapcsolatok módosították-e a két népnek a magyarsághoz való viszonyát? Segítettek-e hidat építeni a magyarság felé, vagy eleve, már létrejöttükben is a magyarság ellen irányuló célzat érvényesült-e? Ilyen és hasonló kérdésekre keresve feleletet, mégis indokoltnak tartom azt a címet, melyet szerény mondanivalómnak adtam.

Ezekre a kérdésekre nem könnyű feleletet találni. Igaz, hogy az erdélyi szász, sőt kisebb mértékben a román tudomány is évek óta foglalkozik a szász-román kapcsolatok feltárásával. A kutatás ebben az irányban azonban nagyobb lendülettel éppen 1918 után indult meg, azokban az években, melyeknek politikai légköre igen kevésbé volt alkalmas arra, hogy a magyarság szerepéről a szász-román politikai kapcsolatok körül helyes ítélet alakuljon ki. Mindkét fél, a szász is, meg a román is, természetesen arra törekedett, hogy a kölcsönös kapcsolatok megvilágításánál lehetőleg saját kezdeményező, műveltség-terjesztő munkáját igyekezzék kidomborítani és magának igényeljen minden érdemet. De mindkét fél csodálatosan megegyezett abban, hogy a magyarság szerepét a kölcsönös kapcsolatok létrejöttében és alakulásában lehetőleg tagadja, vagy legjobban esetben elhallgassa. Ilyenmódon a szász-román kapcsolatok feltárásánál a magyarsággal szemben rendesen kettős elfogultság vezette a kutatókat; kétszeres kritikával kell vizsgálat alá vennünk az eddigi eredményeket, ha e kapcsolatokat a mi szempontunkból is helyes megvilágításban óhajtjuk látni.

Az erdélyi szász tudománynak a világháborút követő évtizedben megjelent alkotásai egyébként feltűnően mutatják az új hagyományteremtés szándékát is. Igaz, hogy lényegileg ezekben a munkákban is általában az a szellem szólal meg, mint a szász történetírás háború előtti műveiben. A középponti gondolat most is az ú. n. »anyaországgal«, azaz Németországgal való szellemi egység tudata, a törekvés itt is az, hogy ez a tudat a történelmi fejlődés szétágazó részjelenségeiben is világosan bontakozzék ki az olvasó előtt. Az addig magasan értékelt közvetítő tényezők rajza — a Habsburg-

monarchia és a magyarság — azonban mindinkább elmosódik. A szász történetírók a Habsburg-monarchiának és a magyarságnak a háború után kialakult új helyzetben már nem tulajdonítanak a szász történelem szempontjából olyan jelentőséget, mint ezt addig hangsúlyozták. E helyett műveikben — halványan és bizonytalanul, de mégis észrevehetően — egy új történelmi folytonosság körvonalai tárulnak elénk: a szász-román együttműködésé és szolidaritásé. Különösen tanulságos ebből a szempontból vizsgálat alá vennünk *Teutsch Frigyes* hatalmas szász históriájának 1926-ban megjelent utolsó kötetét. Az érdekes szász történetíró ebben a kötetben a kiegyezéstől 1919-ig haladó fejlődést rajzolja, s ez különösen alkalmas volt az új hagyományteremtő gondolat kidomborítására. De érdekes megfigyelnünk, hogy e gondolat hatása alatt a történetíró visszatekintéseiben miként módosul a régi korszakok képe is, miként értékelődnek át a kutatás addig megtámadhatatlannak hitt és véglegesnek elfogadott eredményei. Legyen szabad bizonyítékul csupán egy példát említenem. *Teutsch Frigyes* az 1905-ben elhunyt *Höchsmann János* történelmi kutatásairól szólva, különös melegséggel méltatja azt az érdemét, hogy új szempontból világította meg a szászok magatartását a Ferdinánd és Zápolyai közt lefolyt küzdelemben: a szászok — mondja *Teutsch Frigyes Höchsmann* szerint — Zápolyaival Erdély különállásáért harcoltak, míg végre Ferdinánd »praktikáinak« sikerült őket egy időre a maga számára megnyernie. 1918 előtt a szász történetírás a Ferdinánd és Zápolyai trónharcáról és ezzel kapcsolatban a szászok állásfoglalásáról szólva nem győzte hangoztatni a »Deutsche Treue«-t, ezzel is jelezve, hogy milyen súlyt helyez a szászok Habsburg-hűségének kidomborítására. Annál feltűnőbb, hogy *Teutsch Frigyes Höchsmann* régen feledésbe merült kutatásainak csak 1926-ban szentel figyelmet, mikor megállapításaihoz némi politikai mellékíz is járul. Természetes, hogy minél előbbre haladunk az erdélyi szász történelemben, annál érezhetőbb *Teutsch Frigyes* előadásában a szász-román szolidaritás gondolatának ereje. A 19. század történelmében a »magyar hatalomvágy« ellen viselt harcok rajzánál különösen bőven adódik alkalom e gondolat hangsúlyozására. *Teutsch* meleg rokonszenvvel emlékezik meg *Baritiunak* 1874-ben lefolyt sajtópöréről, melyben erdélyi szász ügyvéd képviselte sikeresen az »igaz« ügyet, s az erdélyi szász politikusok mellett részvételt adózik a román ügy börtönviselt hőseinek: *Bobancunak*, *Slavicinak*, *Albunak* és társainak. Hálásan jegyzi fel *Teutsch*, hogy *Trefort* 1879-ben tárgyalt népiskolai törvényjavaslatával szemben a magyar főrendiházban az erdélyi szászok helyett is a román főrendek foglaltak állást — mint mondja — sikertelenül! *Trefort* középiskolai törvényjavaslatának is az egyesült szászág és románság volt egyedüli komoly ellenzéke. Különös figyelmet szentel *Teutsch* e szolidaritásnak az *Apponyi*-féle népoktatási törvényjavaslat ellen vívott parlamenti küzdelem ismertetésénél. *Popovics*, *Vajda*, *Maniu*, de különösen *Goldis* beszédei ékes fegyvertényként bontakoznak ki az olvasó szeme előtt. A magyar kisdedóvó-törvényjavaslattal szemben viszont *Sturdza* román szenátort lépteti fel tekintélyként, aki-

nek nyilatkozata szerint ez a törvény »ázsiai barbárság s európai néphez méltatlan«. Legrészletesebben *Tisza István* megegyezési kísérletei kapcsán emlékezik meg Teutsch a románokról, s bár sajnálja, hogy a multban a testvéri együttműködést gyakran megzavarta az a körülmény, hogy a románok kész eszközei lettek a mindenkori kormányoknak s a százszokban csak ellenséget láttak, — meleg rokonszenvvel és megértéssel az ország »egyik legelnyomottabb és legüldözöttebb népfajának« nevezi őket. Szemelvényeinket tetszés szerint folytathatnók, de úgy gondoljuk, eddigi példáinkból is meggyőzően kitűnik, hogy Teutsch összefoglaló műve az elfogultság említett kettős rétege mellett az új hagyományteremtés szándékával is megnehezíti a szász-román kapcsolatok magyar szempontból tárgyilagos megítélését.

Mindezekkel a gátló tényezőkkel számolnunk kell. A magyar kutatás az utóbbi esztendőkből rámutatva a magyarság sokirányú ösztönzésére és kezdeményezésére a román szellemi élet, főkép pedig a román tudomány és irodalom kialakulásában, gyakran vetített fényt a szász-magyar művelődési kapcsolatok némely részletére is. Legyen szabad ebből a szempontból csupán *Gáldi László* alapos tanulmányaira hivatkoznom. Mind ő, mind a többi magyar kutató tárgyilagosan mutatott rá a szászság műveltségterjesztő érdemeire a szász-román kapcsolatok néhány szakaszában, de természetesen nem hagyhatták figyelmen kívül a magyarság szerepét sem. Úgy hisszük azonban, hogy még igen sok részletet nem látunk tisztán; ezeknek feltárására egyformán kötelez az igazság tudományos szolgálata és a magasabb nemzeti érdek. Kötelez akkor is, ha a szász-román kapcsolatok vizsgálatánál többnyire magyarelles szándékokba ütköznénk, ha e kapcsolatok vizsgálatának eredménye magyar szempontból lehangoló, elszomorító kép lenne is. Mert hiába akarnók szépíteni a valóságot: bármennyire számot vetünk a szász, meg a román kutatók elfogultságával, el kell ismernünk, hogy a szász-román kapcsolatok egy része valóban magyarelles célzattal jött létre. Ez a keserű igazság azonban nem menthet fel bennünket a kapcsolatok szigorúan tárgyilagos vizsgálata alól. Csak akkor járhatjuk biztosan a jövő közös útját, ha illúzió nélkül ismertük meg népeink egymásközötti viszonyát a multban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSUNKBAN természetesen nem térhetünk ki a szász-román kapcsolatok egész történetére, csupán néhány jellemző példát ragadunk ki, mely az eddigi magyar szakirodalomban kevésbé szerepel. Legkevesbé látjuk a magyarelles célzatot a szorosabb értelemben vett művelődési kapcsolatoknál, melyeknek helyes megítéléséhez azonban mégis szükség lenne kutatóink helyreigazító, kiegészítő munkájára. A népi hagyomány körében mutatkozó kapcsolatok feltárásánál pl. a szász kutatók már régebben azt próbálták bizonyítani, hogy Ámor és Pszihé története, mely Apuleiusnál olvasható, román közvetítés útján került az erdélyi szász mesébe. A közvetítés útja persze homályban maradt, mert a történet magyar változatait csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták. Hasonlóan egyoldalú eljárás volt a román népdalkutatók részéről a

»dákoromán« népdal hatásának tulajdonítani az erdélyi magyar meg szász népdalok bevezető természeti képét. Mindenki, aki akár csak felületesen is ismeri a magyar népdalt, tudja, hogy a bevezető természeti kép legjellegzetesebb ősi sajátossága. — Áttérve a szellemi fejlődés dokumentumaira tudjuk, hogy a humanizmus, reformáció és általában a román írásbeliség megindulása körül adódó szász-román kapcsolatokat kutatásunk magyar szempontból is kielégítően tisztázta. Tudjuk pl., hogy Frankensteini Franck Bálint 1679-ben magyar alexandrinusokban fordította le Ovidius szentenciáit négy nyelvre: magyarra, németre, románra és szász tájnyelvre; a fordítás román szövegei a román irodalom legrégebb időbelileg rögzíthető költői kísérletei közé tartoznak. Franck fordításaiban magyar helyesírást használ — amint a korabeli román nyomtatványokban általában gyakran találkoznak magyar helyesírással — és mintája valószínűleg Fogarasi István 1558-ban megjelent zoltárfordítása volt.

Kevésbé ismert az újabbkori szász-román kapcsolatok néhány magyar szempontból fontos fejezete. A 17. században a Havasalföld és Moldova korábban szász telepei egyre inkább beolvadtak a gyorsan szaporodó románságba, a 18. században viszont új szász kivándorlás indult meg Erdélyből a Kárpátokon túl eső területekre. A kivándorlást előmozdíthatta az a körülmény is, hogy a századok között a 18. század folyamán erősen terjedt a román nyelv ismerete. *Heydendorf* Konrád megyesi polgármester II. Józsefet kísérve egyik erdélyi útján, tolmácsként szerepelt az uralkodónak egy román paraszttal folytatott beszélgetésénél. II. József a tolmácsolás után megkérdezte tőle, jól bírja-e a román nyelvet, mire *Heydendorf* azt válaszolta, hogy az ő székében minden szász úgy beszél oláhul, akár anyanyelvén, hiszen naponta akad dolguk egymással és az oláhoknak eszüikbe sem jut, hogy a századok nyelvét megtanulják. A szász vállalkozási kedv, meg egyéb körülmények mellett nyilván a román nyelvismeret terjedése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 19. század első felében számottevő polgári, különösen iparosréteget találunk a Kárpátokon túl lassabban fejlődő román városokban. Ez a réteg a szellemi életbe is egyre erősebben bekapcsolódik, annál inkább, mert a szász értelmiségből is többen Moldvában telepednek le, és írói meg tudományos munkásságukkal a románság szolgálatába állanak. A szász értelmiség Romániába szakadt tagjai közül sokoldalú munkásságánál fogva elsősorban *Flechtenmacher Keresztély* érdemel figyelmet. *Flechtenmacher* a moldvai kormány meghívására 1813-ban ment Jassyba, hogy ott *Ananias* görög jogtudóssal együtt a moldvai polgári törvénykönyvet megszerkessze. Később, — mikor a gimnáziumokba bevezették a német nyelv tanítását — mint tanár működött, majd állami jogtudóssá nevezték ki, 1835-ben pedig kulturális érdemeinek elismeréséül az örökös bojárok rendjébe emelkedett. *Flechtenmacher* sokirányú működése román szempontból valóban figyelemreméltó: Moldvában ő vezette be a korszerű jogszolgáltatást és fáradhatatlan szervezőkészségével, szüntelen ösztönzéseivel új, választott hazája szellemi életének köz-tiszteletben álló, vezető személyisége lett. Irodalmi munkássága

magyar szempontból legalább is naív tájékozatlanságra vall történelmünk fontos szakaszaiban, s ezt a tájékozatlanságot lelkes románbarátsága sem érteti meg. Hol németül, hol románul ír. 1839-ben az új esztendőre írt terjedelmes költeménye a román népnek, a régi Róma méltó fiainak hősi tetteit magasztalja: a román dicsőség legnagyobb megtestesítője azonban nem más, mint Hunyadi János, a második Traján, aki rettenthetetlenül szembeszállt az ozmán birodalom előretörésével. Román hősként áll előttünk Hunyadi Flechtenmacher egy másik hosszabb költeményében is, de itt mellette áll méltó utóda, Széchenyi István, a magyarság nagy fia is. A Vaskapu megnyitása a hajózás számára, mely a nyugati művelődés végleges győzelmét jelenti a keleti barbársággal szemben, a szász költő szerint nem egyéb, mint Hunyadi hősi harcának diadalmas és korszerű betetőzése. Aligha lenne igazunk, ha Flechtenmacher torz történet szemléletében elfogultságot vagy épen magyarellenes célszót akarnánk felfedezni. Egyszerűen naív tájékozatlansággal állt a magyar történelemmel szemben, vagy pedig eszményei szellemében vegyítette a magyar és román történelem részleteit. Mert Flechtenmacher szívvel-lélekkel a nyugati szabadelvű eszmék híve volt. Rendületlenül hitt a népek testvéri egyesülésében s e cél érdekében kereste a kapcsolatot — a román, sőt a magyar szellemi élet felé is. Fia, Sándor a 19. század negyvenes éveiben a régi Románia, főként a Havasalföld zenei életét próbálta európai színvonalra emelni és a magasabb kulturájú országok zenei fejlődésébe bekapcsolni. Munkássága részleteit vizsgálva a magyar előzményekre, erdélyi főuraink hatékony zenepártolására és erdélyi városaink virágzó zenei életére kell gondolnunk, melyre épen a legutóbbi években meggyőzően mutatott rá zenetörténeti irodalmunk. Ezek a magyar előzmények teremtették meg az előfeltételeket *Flechtenmacher Sándor* törekvései számára is. Ő maga mint zeneszerző különösen néhány dalával kétségtelenül maradandó értékeket adott a román zeneirodalomnak, de szervező munkáját, s ennek zenei kultúrát teremtő eredményeit a magyar példaadás nélkül csak hiányosan értjük meg. A szász-román kapcsolatok ismételtén azt is igazolják, hogy a magyarság gyakran hatékonyan támogatta a román művelődési törekvéseket. Érdekes és eddig kevésbé ismert példát találunk erre az első románnyelvű hírlap megindítására irányuló kísérletek körül. A szász kutatás rámutatott arra, hogy a *Bauszern* Frigyes által 1776-ban alapított nagyszabenyi Szent András szabadkőműves páholy, melynek sok magyar és román tagja is volt, az alapítás után nem-sokára irodalmi társasággá alakult át és több szász meg román szellemi mozgalom középpontja lett. Ebben a társaságban merült fel először egy erdélyi román hírlap megindításának terve. A tervet leghatékonyabban *Bánffy* György szabadkőműves »testvér«, erdélyi gubernátor karolta fel, aki 1789-ben maga járt el Bécsben, hogy megszerezze a lapengedélyt és biztosítsa a kedvezményes postai szállítást. Fáradozása azonban nem járt sikerrel: a lapengedélyt megszerezte ugyan, de a kedvezményes postai szállítást a bécsi udvari kancellária nem volt hajlandó biztosítani. Ilyenmódon a hírlap megindításának terve nem valósulhatott meg, sőt az ezirányú

kísérletek később is sikertelenek maradtak, mert a reakció előretörésével az udvari körök az erdélyi románságot is féltették a francia forradalmi eszméktől, és hitük szerint minden hírlap közvetve, vagy közvetlenül ezeket terjesztette.

Hasonló magyar érdekű részletek bőven akadnak a szász-román művelődési kapcsolatok történetében. Közvéleményformáló hatásuk évtizedeken keresztül, sőt olykor napjainkig érvényesül — rendszeren a magyarság hátrányára. Tárgyilagos feltárásuk, részletes vizsgálatuk épen ezért fontos feladat; fontos azért is, mert ismételten a tények erejével igazolják a magyarság kezdeményezését a duna-völgyi népek szellemi életének kialakulásában.

MÉG NAGYOBB FIGYELMET ÉRDEMELNEK a 19. század negyvenes éveitől kezdve fejlődő szász-román politikai kapcsolatok, melyekben már közvetlenül és tudatosan érvényesül a magyarellenessé szándék. Flechtenmacher Keresztély példája mutatja, hogy a szász értelmiség a nyugati liberális eszmék szellemében közeledik a románsághoz. Elvértve hallunk ugyan hangokat a szász sajtóban és irodalomban a »román veszedelemről« is, de nagyobb hatást nem keltenek. A »román veszedelem« hangoztatása szász részről a negyvenes években fellángoló nyelvi harc folyamán egyébként sem őszinte: rejtett célzata az, hogy a szász nép vezetői ezt a veszedelmet idézve hatékonyabban gáncsolhassák el a magyar nemzeti reformpolitika törekvéseit. Különösen érdekes ebből a szempontból *Roth István Lajos*, az ismert nagy szász népnevelő »Der Sprachkampf in Siebenbürgen« c. sokat idézett röpiratának »Panslavismus oder Wallachen und Adel« feliratú fejezete. »A kolozsvári országgyűlésre egybegyűlt urak — olvassuk itt — hadd teremtsenek csak hivatalos nyelvet és örüljenek, hogy a gyermek megszületett; arra azonban semmi szükség nincs, hogy valamelyik erdélyi nép nyelvét országos köznyelvnek nyilvánítsák. Ez a köznyelv nem a német lesz, de a magyar sem, hanem az oláh... Hiába dugja a kergetett strucc fejét a bokorba. Mihelyt két különböző nemzetiségű atyafi találkozik, akik nem értik meg egymás nyelvét, rögtön az oláhhoz folyamodnak, mint biztos tolmácshoz«. A szász kulturpolitikus egyébként saját népe szempontjából nem tartja aggályosnak az oláh nyelv előretörését, csupán azért hivatkozik rá, hogy gondolat-sora végén annál hatásosabban emelje fel komor, intó szavát az országgyűlési rendek felé: »Urak! Szelet vettek és vihart arattok majd!«

Az unió körül harccá élesedett vitában a szász történetírók és publicisták szerint könnyen alakulhatott volna ki természetes szövetség a szászok és románok között, — ha az erdélyi szász meg román közvélemény önmagában is nem oszlott volna meg a Magyarországgal való közjogi kapcsolat kérdésében. De mindkét nép sorai-ban akadtak súlyoszávú, köztisztelőben álló férfiak, — példaként csak *Cipariu* és *Gooss* nevét említjük — akik nemcsak elkerülhetetlenek, hanem egyenesen kívánatosnak tartották a Magyarországgal való egyesülést. A legtöbben tanácstalanul álltak és tehetetlenül vergődtek a nehéz elhatározás kényszerében.

A harcban néhány szász író és politikus mégis határozottan a román megoldás mellett szállt síkra. Köztük elsősorban a regényíró *Roth Dánielt*, a »Transsylvania« szerkesztőjét kell kiemelnünk, akinek 1848 májusában Nagyszébenben névtelenül megjelent röpirata »Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dakeromanische Monarchie« egy ideig szenvedélyes viták középpontjában állott. Roth Dániel Bécsben töltött teológiai tanulmányévei után Jassyba került német lelkésznek. Itt Flechtenmacher Keresztély társaságában és az előkelő bojár-családokkal való érintkezésben támadt fel mély rokonszenve a románság iránt. Igaz, hogy nem-sokára elhagyta Jassyt, sőt a lelkészi pályának is hátat fordított és Münchenbe ment, hogy ott orvossá képezze ki magát, de románbarátságát változatlanul megőrizte. Erdélybe visszatérve mégis lelkészi állást vállalt Hermányban, mint közíró, majd mint lapszerkesztő azonban csakhamar a politikai élet sodrába kerül. Röpiratában az únió kérdését természetesen mindenekelőtt a szászok szempontjából vizsgálja. Ebben a súlyos kérdésben az országgyűlés szerrinte semmiesetre sem dönthet a harmadik rendi nemzet, a szászság nélkül, a szászoknak pedig életérdeke, hogy az únió ne jöjjön létre, mert ez ősi jogaiknak és politikai súlyuknak feladását jelentené. Ezért a szász nép ne tüntessen elhamarkodott módon a magyarság mellett, amint ezt a brassóiak tették, hanem őrizze meg józanságát, egységét és egyszerűen ne küldjön követeket az országgyűlésre. Pozitív javaslata az, hogy a szászság lépjen szorosabb közjogi kapcsolatba a románsággal; közös állásfoglalásuk és törekvéseik célja pedig egy nagy dákoromán birodalom legyen, mely Erdélyt, Moldovát és a szűkebb Romániát egyesítse az osztrák császár uralma alatt. »Dácia jövője — mondja Roth Dániel — egyébként is a számbelileg erős románság kezében van«. Román szempontból pedig szerinte egyedül a javasolt nagyromán megoldás a helyes, mert Erdély nélkül a jövő Romániájának »igen kedvezőtlen földrajzi helyzete lenne, s már ezért sem állhatna meg sokáig, Erdéllyel együtt viszont kerek, zárt szilárd egységet alkothatna az ország«. De igen kedvezőnek látja ezt a megoldást szász szempontból is: a románság hálát érezhet a szászok iránt, akiknek földjén mindég szabadnak tekinthette magát, így joggal remélhető, hogy a németiség a megalakuló román birodalomban nemzeti jellegét megőrizve, valláserkölcsi, művelődési és politikai szempontból egyformán sokat ígérő fejlődés elé tekinthet.

Érdekes, hogy Roth Dániel merész tervét a szász és román értelmiség épen olyan beteges agyrémnek tekintette, mint a magyar közvélemény. A szász sajtó részéről az élénk képzeletű államszervező mindjárt a röpirat megjelenése után szigorú leckéztetést kap: hagyja abba a románság izgatását, mert ez aligha hálálja majd meg »apostoli« ébresztő munkáját. A szász sajtó intelmeit megértjük: Roth Dániel terve a szászság legféltettebb kincsének, a privi-légiumoknak épségben tartására semmivel sem nyújtott több garanciát, mint a Magyarországgal való únió, de nem vette eléggé figyelembe a német faji gondolatot sem, mely ekkor már az egész szász értelmiséget egyformán áthatotta. De érthető volt a román

közvélemény idegenkedése is: ha józanul gondolkodott, a névtelen röpiratíró koncepciójában alig láthatott egyebet, mint ravasz fogást arra, hogy a románságot gyanuba keverje és kompromittálja; ez a koncepció — mondották az erdélyi románok politikai vezetői — inkább a gyanúsító, mint a gyanúsított jellemére vet árnyékot. Ez az ítélet néhány évtizeden keresztül változatlanul fenntartotta magát; csak a kilencvenes években figyeltek fel Roth Dániel röpiratára: lefordították román nyelvre, méltatták mély megértését a románság törekvései iránt, 1918 után pedig mint Nagyrománia első publicisztikai dokumentumát magasztalták. Végül a magyarsággal szemben Roth Dániel maga is annyira vétkesnek érezte magát, hogy a honvédcapatok előrenyomulásakor Romániába menekült; nem is tért vissza többé szűkebb hazájába: szemevilágát veszítve, honvágytól gyötörve kínlódta át életének utolsó 10 esztendejét. Rendíthetetlen románbarátsága szépirodalmi munkáiban is minduntalan kifejezésre jut. Románjai idealizált alakok; nem félvad barbárok, hanem magas erkölcsi fokon álló, fejlett jogérzékkel bíró, bátor és lövagas emberek. Különösen »Der Pfarrhof von Kleinschenk« c. kuruckori novellájának egyik alakja, Mustez béres, valóságos Jókai-hős, aki eszményien tiszta lelkével és ragyogó tehetségével az egész világot bámulatba ejti.

Hasonló módon, mint Roth, gondolkodott egy ideig az erdélyi kérdéstről a szászok egy másik érdekes író egyénisége, *Marlin* József is. Lángoló szabadságszeretete és vérmérséklete valóban emlékeztet *Petőfi*ére, akivel a szász irodalomtörténészek szívesen hasonlítják össze. Nyugtalan vére azonban szüntelenül egyik táborból a másikba hajtja. A márciusi napok lendülete magával ragadja: Pestre megy, beáll nemzetőrnek és a szerkesztésében megjelenő »Pesther Zeitung« ban közreadja politikai programját »Politisches Programm an die Siebenbürger Sachsen« címen, melyben lelkes hangon próbálja megnyerni szűkebb honfitársait a magyar szabadság és az unió ügyének. De csakhamar éles fordulat áll be magatartásában, s már 1848 októberétől kezdve olyan szellemben szerkeszti a »Pesther Zeitung«-ot, hogy menekülni kénytelen, mikor a honvédcapatok Pest-Budát elfoglalják. Marlin alig egy esztendő mulva osztrák szolgálatban fejezi be rövid, hányatott életét.

A románság felé már bécsi tanulmányévei alatt érdeklődéssel fordul, valószínűleg egy román diáktársa ösztönzésére. Egyik bécsi folyóiratban terjedelmes tanulmányt közöl a román nyelvről, népköltészetéről és irodalomról, és sikerrel fordít román népdalokat. Még fontosabb azonban, hogy szász néptársaival szemben is hangsúlyozza a románság jogos politikai igényeit és még magyarbarát programjában is elengedhetetlennek tartja ezeknek az igényeknek a kielégítését. Szépirodalmi művei, különösen »Baba Noak, der Wache« c. novellája és »Horra« c. töredékben maradt regénye, ugyan-csak tele van a románság iránt érzett rokonszenvének megnyilatkozásával. Hora és Kloska lázadását a liberalizmus szellemében épen úgy a nagy világszabadságharc egyik szakaszának tekinti, mint a francia forradalmat, vagy a magyar szabadságtörekvéseket, s ezért fenntartás nélkül lelkesedik érte. A román népvezérek tragi-

kuma szerinte az volt, hogy megelőzték korukat és »minthogy saját soraikban a szabadságnak még gondolatát is megölték, a törvény bosszúja régi igájukba hajtotta őket vissza«.

Érdekes, hogy egyidejűleg Schuller János Károly, érdemes szász tudós merőben más álláspontot foglal el a románok eredetét és közjogi helyzetét illetőleg. Míg Roth és Marlin a románok római leszármazását hirdették a szépirodalomban és publicisztikában, Schuller germán eredetűeknek, vagy legalább a germánok rokonainak tartja őket, s ezt a nézetét csak életének utolsó éveiben volt hajlandó revízió alá venni. Szász-román politikai kapcsolatokra nem gondol: mint a szász értelmiség legnagyobb része, Schuller is többé-kevésbé önálló Erdély keretében látta biztosíthatónak a szászság privilégiumait s ezzel zavartalan politikai meg szellemi fejlődését.

1867 után megint ismételten került sor alkalmi politikai összefogásra a szászág és a románság vezetői között az országgyűlésen és az országgyűlésen kívül. Mint Teutsch művével kapcsolatban említettük, a szász és román képviselők a nemzetiségi törvényjavaslatok tárgyalásánál gyakran harcoltak egymás mellett, természetesen mindég elsősorban saját népük érdekeit tartva szemük előtt. De helyi jellegű választásoknál is szívesen szövetkeztek, magától értetődően nem a magyar törekvések támogatására. Szász és román politikusok együtt csatlakoztak ahhoz a mozgalomhoz, melyet 1882-ben Steinacker Ödön, a magyarországi német népi öntudatu polgárság politikai vezére indított abból a célból, hogy egységes arcvonalban egyesítse a magyarországi nemzetiségeket, valamennyi sérelmük orvoslására. Steinacker mindenekelőtt hatalmas munka kiadását tervezte »Recht, Beschwerden und Forderungen der nicht magyarischen Bewohner Ungarns« címen és körlevélben anyaggyűjtésre szólította fel a magyarországi nemzetiségek vezető férfait; a körlevélhez kérdőívet is csatolt, mely rendkívül érdekes világot vet a hazai kisebbségek fejlődésénél felmerülő szempontokra. A kezdeményezésnek országos szempontból nem lett ugyan meg a kívánt eredménye, de tudjuk, hogy a szász meg román politikusok egymással egyetértve, egységes elvek szerint választottak Steinacker kérdőíveire.

Mindezek a kapcsolatok és tapasztalatok kétségtelenül az 1919-ben Medgyesen kimondott csatlakozásnál is érvényesültek és Nagyrománia belső életének első éveiben legalább átmenetileg eredményesnek látszó szász-román együttműködésre vezettek. A szász-román kapcsolatoknak ezzel a legújabb szakaszával nem foglalkozunk részletesebben. Meggyőződésünk, hogy még alakulóban vannak. A legutóbbi esztendőök szász publicisztikája félreérthetetlenül súlyos belső nyugtalanságot, új utak keresését tárja eléink, mely elsősorban a szász-román viszony gyökeres tisztázásához fog m ajd vezetni.

EGYIK ISMERT erdélyi népi anekdóta elbeszéli, miképen akarják Erdély népei a keresztrefeszített Megváltó testét szégyenletes helyzetéből megszabadítani és tisztességesen eltemetni. A magyar ember jót káromkodik és azt ajánlja társainak, hogy karddal ke-

zükben harcoljanak a drága tetemért; a szász azzal a tervvel áll elő, hogy forduljanak kérvénnyel a hatóságokhoz és fogadjanak prókátort, aki ügyüket sikerrel képviselje; a román azt várja, hogy besötétedjék, remélve, hogy a sötétség leple alatt majd csak elszállítják valahogy a holttestet. Közben a cigány egyszerűen ellopja Krisztus testét. Bennünket most nem az anekdóta derűs fordulata érdekel, hanem a példás egyetértés, mellyel Erdély népei az anekdóta szerint — mindegyik természetadta hajlamainak és népi sajátosságainak megfelelően — a közös, magasabb cél érdekében egymás mellé állanak. Ezt az eszményi egymásmellé állást kell megteremtünk ma is népeink boldogulása érdekében. Egymás mellé azonban csak úgy kerülhetünk, ha a közös multat megbecsüljük és az egymásközi kapcsolatok megteremtésében és feltárásában is — minden sűrűlódáson meg ellentétén túl — az összetartó, építő erők t rajadjuk meg és fejlesztjük tovább.*

* A szász-román irodalmi kapcsolatokat alapvetően, mintaszerű módszerességgel Karl Kurt Klein világította meg: *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen. Zwei Studien aus dem Aufgaben- und Arbeitskreis der Deutschforschung an den rumänischen Universitäten*. Heidelberg, 1929. Cikkem filológiai anyagát jórészt ennek a tanulmánynak köszönhetem; ugyanitt megtalálható a kérdésre vonatkozó fontosabb szakirodalom is.

3820-1959